

Amir Muzur*

Standardi u bioetici: motivi, efekti, limiti

SAŽETAK

Kreiranje standarda podrazumijeva kombinaciju pokušaja pasivnog (opisnog, iskustvenog) definiranja stanja i aktivnog normiranja odnosno zadavanja smjernica (programa rada).

Kada se bavi biomedicinskim pitanjima, bioetika je bliža kodifikaciji od etike, pa je za očekivati da sličan potencijal može imati i u okvirima svoje ekološke orijentacije. Pretočiti teoriju u praksu, međutim, nije lako i često završava na načelima odveć općenitim za djelovanje (Jahrov „Bioetički imperativ“; načela duboke ekologije A. Naessa; Potterova „Deklaracija o geoterapiji i globalnoj bioetici“, „Pet faza razvitka ekološke bioetike“ ili „Bioetički credo u šest točaka“ i slično). Neusporedivo originalnije i značajnije su, stoga, Potterove „Točke o kvaliteti okoliša“ i četiri upute „eko-općinama“ osnivača „Prirodnog koraka“, Karla-Henrika Robërta.

U analizu i raspravu o učinkovitosti navedenih pokušaja optimizacije čovjekova odnosa prema okolišu ovo će izlaganje uvrstiti osnovnu ideju projekta „Europske bioetike na djelu“ – da se učenje F. Jahra i V. R. Pottera pretoči u direktive liderima jedinica lokalne samouprave, koje bi, popisane i prodiskutirane u ekspertnom krugu, a potom verificirane među lokalnim stanovništvom, prerasle u „bioetičke standarde“, onoliko konkretne i uporabljive koliko to plemenita utopijska ideja bioetike uopće može biti.

Ključne riječi: dubinska ekologija, Prirodni korak, Fritz Jahr, Van Rensselaer Potter.

Od latinskog, neutralnijeg, *extendere* (=ispružiti), preko ranosrednjovjekovnog franačkog, sličnog ali militantno kontaminiranog, *stand-hard* (=stajati čvrsto) i posljedičnih kasnosrednjovjekovnih engleskih varijacija „zastava, orijentir, vladarski simbol, mjera i uteg“¹, standard je svakako prošao složenu transformaciju do današnje općenito prihvaćene norme i propisa koji objedinjuju sve povijesno

* Adresa za korespondenciju: Amir Muzur, Katedra za društvene i humanističke znanosti u medicini, Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci, B. Branchetta 20 / Katedra za javno zdravstvo, Fakultet zdravstvenih studija Sveučilišta u Rijeci, Viktora Cara Emina 5, 51000 Rijeka, Hrvatska. E-pošta: amir.muzur@medri.uniri.hr.

1 Usp. „standard“, u: *Online Etymology Dictionary*, <http://www.etymonline.com/index.php?term=standard>, posljednji put pristupljeno: 13. 9. 2016.

uvjetovane pozitivne konotacije reda i sklada, kao i negativne konotacije nametanja i monotonosti. Doista se čini da uvođenje standarda u bilo koju domenu ljudskog razmišljanja i djelovanja trajno čuva tu dihotomičnost: podrazumijevajući kombinaciju pokušaja pasivnog (opisnog, iskustvenog) definiranja stanja i aktivnog normiranja, odnosno zadavanja smjernica (programa rada), standardizacija istodobno privlači simpatičnošću pružanja pomoći i odbija antipatijom obrasca (toliko raširenog u znanosti i praksi našega doba).

Bioetika – ona biomedicinski orijentirana i isključiva, kako je tumače angloameričke *mainstream*-institucije – za razliku od etike, traži da prihvatimo sustav od četiriju principa, nestrpljiva da svoje stavove operacionalizira i kodificira, po mogućnosti i legislativno zacementira. Za razliku od prava, koje uglavnom stremi sankcioniranju, ipak, bioetika nastoji djelovati preventivno, a ne naknadnom penalizacijom.² I bioetika pojmljena jarovski ili poterovski, dakle, izvora proširenih na čitavu europsku intelektualnu baštinu, perspektiva na sve znanstvene i izvanznanstvene, a interesa na životinje, biljke i cjeloviti okoliš, zapravo je sklona – precjenjujući svoje objektivne dosege i utjecaje – propisivati ponašanje. Teškoće se javljaju ako su takve normativne ideje odveć općenite ili lažno konkretne.

Takvu, dakle, limitirano uporabljivu, generalizaciju nudi „bioetički imperativ“ Fritza Jahra („Poštuj svako živo biće u načelu kao svrhu u sebi i po mogućnosti postupaj s njim kao takvim!“),³ koji svakako predstavlja zanimljivo širenje Kantova antropocentričkog kategoričkog imperativa, ali može poslužiti samo kao vrlo apstraktni okvir djelovanja. (Daleko precizniji u svom normirajućem pokušaju Jahr je bio pri formuliranju svojih deset točaka „demokratizacije svjetonazora“ u nastavi,⁴ ali nas ovdje zanima više bioetičko standardiziranje.)

Potter će, pomalo jarovski, jednom kasnije formulirati vlastiti „bioetički imperativ“: „Globalni opstanak na duge staze neće biti moguć ako se svjetska populacija ne dovede pod kontrolu i eventualno smanji; ako se ne zaštiti okoliš; ako se ne poboljša ljudsko zdravlje; ako se ne zaštiti biorazličnost; bez preobražaja društva; bez osjećaja značaja zajednice“. Čak i ako mjere nisu posve konkretne, ciljevi jesu, kao i jasan poziv na akciju bez koje etika ostaje „u vakuumu“.⁵ Još sličniji Jahrovu imperativu (koji se,

2 Više o tome vidi u: Amir Muzur i Iva Rinčić, „Etika i bioetika: sličnosti i razlike u odnosu prema pravu“, u *Bioetika i medicinsko pravo: zbornik radova 9. bioetičkog okruglog stola*, uredila Iva Sorta-Bilajac (Rijeka: Katedra za društvene znanosti Medicinskog fakulteta u Rijeci, 2009), 111-115.

3 Fritz Jahr, „Wissenschaft vom Leben und Sittenlehre“, *Mittelschule* 40, br. 45 (1926): 605 (604-605).

4 Fritz Jahr, „Gesinnungsdiktatur oder Gedankenfreiheit? Gedanken über eine liberale Gestaltung des Gesinnungunterrichts“, *Die neue Erziehung* 12 (1930): 201 (200-202). Hrvatski prijevod načela vidi u: Iva Rinčić i Amir Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike* (Zagreb: Pergamena, 2012), 235-236.

5 Van Rensselaer Potter, „Moving the culture toward more vivid utopias with survival as the goal“, *Global Bioethics* 14, br. 4 (2001): 19-30.

također, i izrijeком oslanja na Kantov) je „kategorički imperativ etike zemlje“ (tako ga, *the categorical imperative of the land ethic*, naziva J. Baird Callicott,⁶ dok ga Potter zove „Leopoldovim imperativom“⁷) Alda Leopolda (inače općenito idejno bližega Jahru čak i od Pottera): „Stvar je ispravna ako nastoji očuvati cjelovitost, stabilnost i ljepotu biotičke zajednice. Pogrešna je ako nastoji drugačije“. (*A thing is right when it tends to preserve the integrity, stability, and beauty of the biotic community. It is wrong when it tends otherwise.*)⁸ Kanadska ekofilozofkinja Laura Westra predložila je, pak, 1992. „novi kategorički imperativ“: „Djeluj tako da tvoje postupanje ponajprije (i minimalno) odgovara univerzalnim prirodnim zakonima; djeluj tako da pokazuješ poštovanje i prihvaćanje s razumijevanjem svih prirodnih procesa i zakona“.⁹

I Van Rensselaer Potter, obnavljač bioetike 1970-ih, češće je u svojim savjetima bio neodređen nego određen. U pokušaju širenja teorijske „osnovice“ i utjecaja, Potter će, tako, globalnu bioetiku u jednome času fuzionirati i s „geoterapijom“ Richarda Granthama, emerita lionskog Sveučilišta *Claude Bernard*, pa će nastati „Deklaracija o geoterapiji i globalnoj bioetici“, koja nabroja: 1) ubrzavanje propadanja okoliša ugrožava nastanjivost biosfere, a korekcija je moguća i hitna; 2) naš cilj je dugoročni opstanak u prihvatljivo održavanom globalnom ekosustavu; 3) mi, kao ljudska bića, moramo preuzeti punu odgovornost za svoje postupke, ne žrtvujući prirodne resurse za kratkoročne dobitke i radeći na tome da svijet postane boljim mjestom za življenje; 4) ovaj će izbor utjecati na našu buduću biološku i kulturnu evoluciju: to ne možemo izbjeći bez teških posljedica; 5) globalnu bioetiku treba dalje razvijati kako bi vodila i motivirala geoterapiju i našu kulturnu evoluciju; 6) problem u korijenu je ekscesivan demografski rast: prerasli smo Zemljine potencijale – uz postojeći način života i obrasce razvitka, svakovrsno zagađenje povećavat će se sve dok raste stanovništvo; i 7) izjavljujemo da znanstvenici moraju prihvatiti gore navedene ciljeve i sudjelovati u susretima na svim razinama kako bi ta načela i primijenili.¹⁰ Ni Potterovih „pet faza razvitka okolišne bioetike“, skiciranih 1977., ne pomažu (1. oštećenja po okoliš postaju vidljiva Leopoldovom «prosječnom pojedincu», javlja se moralna indignacija; 2. poznavanje problema i njihovih razmjera, uključujući «nove ili intrigantne ekološke situacije», postaje novom disciplinom; 3. moralna indignacija zahtijeva

6 J. Baird Callicott, „Animal liberation: a triangular affair“, *Environmental Ethics* 2 (1980): 311-338.

7 Van Rensselaer Potter, *Global Bioethics: Building on the Leopold Legacy* (East Lansing, MI: Michigan State University Press, 1988), 21.

8 Ibid., 20.

9 Laura S. Westra, „The principle of ‘Integrity’ and *The Economy of the Earth*“, *Global Bioethics* 5, br. 1 (1992): 21-30.

10 Cf. Van Rensselaer Potter, „Global Bioethics: origin and development“, u *Handbook for Environmental Risk Decision Making: Values, Perceptions, and Ethics*, uredio C. Richard Cothorn (Boca Raton: CRC Lewis Publishers, 1996), 370 (359-373). Cf. i: Amir Muzur i Iva Rinčić, *Van Rensselaer Potter i njegovo mjesto u povijesti bioetike* (Zagreb: Pergamena, 2015), 136-137.

preventivne i kreativne protumjere; 4. moralni pritisak i činjenične informacije rezultiraju bioetičkim smjernicama; i 5. moralni pritisak pretvara bioetičke smjernice u zakonske sankcije, tj. «uzajamnu prisilu koja je zajednički dogovorena»),¹¹ baš kao ni njegov „Bioetički kredo za pojedince“ koji, u maniri katekizma, reda pet „uvjerenja“ i posljedičnih „zadaća“ (engl. *beliefs and commitments*): npr. „Prihvaćam potrebu za promptnom akcijom popravljanja svijeta zahvaćenog krizama“ – „Radit ću s drugim kako bih popravio formulaciju svojih uvjerenja, razvijao dodatna kredo i pridružio se svjetskom pokretu koji će omogućiti opstanak i bolji razvitak ljudske vrste u harmoniji s prirodnim okruženjem“, a koji uključuju i uvjerenja da je opstanak čovječanstva uvjetovan ljudskim djelovanjem; da je svaki pojedinac jedinstven i da ima instinktivnu potrebu da pridonosi boljitku društva; da su neka ljudska trpljenja neizbježna, ali da se ne prihvaća pasivno trpljenje koje je rezultat ljudske nehumanosti; kao i da je smrt nužan dio života, ali da se ima dužnosti prema budućim generacijama.¹² I tonom i sadržajem na ove Potterove proklamacije neodoljivo podsjećaju načela „duboke ekologije“ norveškog filozofa Arnea Dekkea Eidea Næssa, formulirana 1984.: 1) blagostanje ljudskog i ne-ljudskog života na Zemlji ima vrijednost po sebi; 2) bogatstvo i raznolikost živih oblika pridonose ostvarenju i također su vrijednost po sebi; 3) ljudi nemaju pravo umanjivati ovo bogatstvo i raznolikost, osim radi zadovoljavanja *životnih* potreba; 4) procvat ljudskog života i kultura kompatibilni su s bitnim smanjenjem ljudske populacije: procvat ne-ljudskog života zahtijeva takvo smanjenje; 5) postojeće miješanje čovjeka u ne-ljudski svijet je pretjerano i situacija se ubrzano pogoršava; 6) treba, stoga, mijenjati politiku; 7) ideološka promjena uglavnom znači poštovanje kvalitete života, a ne pristajanje uz povećanje životnog standarda; 8) oni koji se slažu s gornjim točkama imaju obvezu da izravno ili neizravno pokušaju implementirati nužne promjene.¹³

Pravo osvježenje i vjerojatno krajnji domet Potterove konkretnosti predstavlja njegovih „sedam točaka o kvaliteti okoliša“: 1) temeljne potrebe (hrana, zaklon, odjeća, prostor, privatnost, dokolica i moralno i intelektualno obrazovanje) mogu se zadovoljiti uz stanovit napor; 2) treba insistirati na slobodi od otrovnih kemikalija, nepotrebnih trauma (prvenstveno ratnih i prometnih) i bolesti koje je moguće prevenirati; 3) treba zahtijevati kulturu koja poštuje zdrava ekološka načela s dugoročnom perspektivom; 4) kultura nas mora pripremiti i očekivati od svakog pojedinca prilagodljive odgovore; 5) individualna sreća treba realistično uključivati oscilacije između zadovoljstva i nezadovoljstva s očuvanim osjećajem za identitet;

11 Van Rensselaer Potter, „Introduction: evolving ethical concepts“, *BioScience* 27, br. 4 (1977): 251-253. Cf. i: Muzur i Rinčić, *Van Rensselaer Potter*, 66-67.

12 Van Rensselaer Potter, *Bioethics: Bridge to the Future* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, Inc., 1971), 196.

13 Bill Devall i George Sessions, urednici, *Deep Ecology: Living as if Nature Mattered* (Salt Lake City/Layton: Gibbs M. Smith, Inc./Persegrine Smith Books, 1985), 70; cf. i: Muzur i Rinčić, *Van Rensselaer Potter*, 150-151.

6) produktivnost koja uključuje posvećenost drugim članovima društva; 7) svatko može pridonijeti daljnjem razvitku kulture i društva stalnom potragom za ljepotom i redom koji ne negira ulogu individualnosti i nereda.¹⁴

Potkraj života Potter se, između ostaloga, oduševio¹⁵ i radom švedskog liječnika Karla-Henrika Robèrta, ideatora pokreta „Prirodni korak“ (*Det naturliga steget; The Natural Step*, osnovan 1989.) koji se bori za „stabilnost“, tj. interakciju ekonomije i ekologije te edukacijom stanovništva teži k povećanju etičnosti (otkrivajući i nekoliko kurioznih biografskih i idejnih podudarnosti s Potterom). U svakom slučaju, Robèrt je uspio otići najdalje u propagiranju i, barem deklarativnom, prihvaćanju svojih četiriju načela „Okvira za strateški održivi razvoj“: 1) smanjiti ovisnost o fosilnim gorivima; 2) smanjiti ovisnost o sintetskim kemikalijama (poput antibiotika); 3) smanjiti otimanje od, odnosno zadiranje u prirodu (npr. deforestacijom) i 4) postići bolje i učinkovitije zadovoljavanje ljudskih potreba (primjerice, pristup zdravlju). Oko 80 ili 25 % svih švedskih jedinica lokalne samouprave, a odnedavno i 12 američkih – i to baš viskonsinskih – pristalo je uz ove ciljeve i time se uvrstilo u ekopćine (*eco-municipalities; eco-towns*).

U želji da načela Fritza Jahra, Vana Rensselaera Pottera i drugih pretočimo u jasnije direktive liderima jedinica lokalne samouprave, i mi smo odlučili popisati, prodiskutirati i među stanovništvom verificirati naše „bioetičke standarde“ koji bi trebali biti onoliko konkretni i uporabljivi koliko to plemenita ideja bioetike može biti. Kako kaže Karl-Henrik Robèrt, „ne vjerujem da će rješenja u društvu stići slijeva ili zdesna ili sa sjevera ili s juga. Doći će od unutarnjih otoka; otoka ljudi od integriteta koji žele nešto učiniti... To je ono što bi trebala postići naša mreža — identificirati ljude koji bi željeli učiniti nešto dobro. A njih ima posvuda. Na taj način će se dogoditi promjena — nećeš zamijetiti razliku. Neće to biti pobjeda nekoga nad nekim. Samo će se širiti...“¹⁶ Možda smo izgubili kritičnost kada se oduševljavamo utopijama. Ili možda ima pravo John Platt koji je davno ustvrdio da je „svijet sada postao preopasnim za bilo što manje od utopije“.¹⁷

14 Cf. Van Rensselaer Potter, „The role of the individual in modern society“, u *Changing Concepts of Productive Living*, uredio Robert Dean Boyd (Madison: University of Wisconsin – University Extension, 1967), 37-51; cf. Muzur i Rinčić, *Van Rensselaer Potter*, 89.

15 Cf. Muzur i Rinčić, *Van Rensselaer Potter*, 139.

16 „The Natural Step“, https://en.wikipedia.org/wiki/The_Natural_Step, posljednji put pristupljeno 13. 9. 2016. Više o Robèrtovim pogledima v. u: Marsha Willard, „Karl-Henrik Robèrt on moving the world toward sustainability“, <https://www.sustainabilityprofessionals.org/files/Insight%20Karl%20Henrik%20Robert.pdf>, posljednji put pristupljeno 13. 9. 2016.

17 John R. Platt, *The Step to Man* (New York: Wiley, 1966).

Standards in bioethics: motives, effects, Limits

ABSTRACT

Creating standards means combination of trials of passive (descriptive, empirical) status defining and active norming and providing directives (working programme), respectively.

When it deals with biomedical issues, bioethics is closer to the codification of ethics: thus, it is to be expected that bioethics may have a similar potential also within the framework of its ecological orientation. To transform a theory into practice, however, is not easy and often ends in principles too general to act (Jahr's „Bioethical Imperative“; the principles of A. Naess' Deep Ecology; Potter's „Declaration on geotherapy and global bioethics,“ „Five phases of the development of environmental bioethics,“ or the „Bioethical credo in six points,“ etc.). Far more original and important, therefore, are Potter's „Points on the quality of life“ and the four directives to the „Eco-Communities“ by the founder of the Natural Step, Karl-Henrik Robèrt.

This paper will include the basic idea of the „European Bioethics in Action“ project into the analysis and discussion on the effectiveness of the mentioned attempts at optimisation of human relations to environment – to transform the teachings of F. Jahr and V. R. Potter into directives to local communities which, listed and discussed within a circle of experts and later verified among the local population, may grow into „bioethical standards,“ as much concrete and usable as the noble utopian idea of bioethics can be.

Keywords: deep ecology, Natural Step, Fritz Jahr, Van Rensselaer Potter, bioethics.